

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

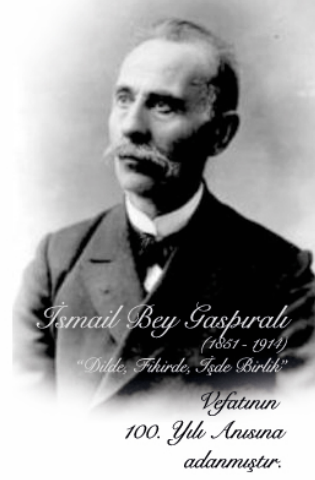
Cilt 11, Sayı 4 (Aralık 2014), ss. 365-381

DOI: 10.1501/MTAD.11.2014.4.59

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Gaspıralı İsmail Bey'in Cedit Mektepleri Üzerine

Fahri Temizyürek

Gazi Üniversitesi (Ankara)

ÖZET

19. yüzyılda, Türk Dünyasının içinde bulunduğu geri kalmışlıktan kurtulabilmesi ancak eğitim alanında yapılacak reformlarla mümkündür. Osmanlı eğitim sistemindeki yenileşme hareketleri, Gaspıralı İsmail Bey'in öncülüğünde uygulamaya konulan Türk Dünyası'ndaki mekteplerin de yeniden inşasına katkıda bulunmuştur. Gaspıralı İsmail Bey, eğitimdeki yenileşme hareketlerinin mekteplerden başlaması gerektiği görüşüne inanmış, 1884 yılında Bahçesaray'ın Kaymaz Ağa mahallesindeki harabe bir mektebi tamir ettirerek, programını kendi hazırladığı ilk Cedit mektebi eğitime açmıştır. Usul-i Cedide göre yapılan öğretimle maarif sistemi yeniden tanzim edilmiştir. Çalışmamızda, yeni bir anlayışla ortaya konan Cedit mekteplerde öğretmenlerin ne şekilde yetiştirileceği, okul yönetimi, ders programı, ders verme usul ve kaideleri, alfabe öğretimi ele alınmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Türk Dünyası, eğitim-öğretim, Usul-i Cedit, Gaspıralı İsmail Bey.

ABSTRACT

At XIX. century, it was only possible with educational reforms for Turkish world to defecate entanglement which it is in. Reform movements in Ottoman educational system contributed to the construction of schools of new method in Turkish world which were implemented by Ismail Bey Gasprinsky. Ismail Bey Gasprinsky believed that educational reformism should start from primary schools and opened first Jadid school whose curriculum made by himself for education by having a ruined school rebuilt at Kaymaz Ağa, in neighbourhood of Bahçesaray in 1884. The educational system was regulated with the "new method" education. In this article, how teachers of new method will be educated, school management, curriculum, lecturing methods and principles, alphabet teaching at Jadid schools which are regulated by an innovative perception will be discussed.

KEY WORDS

Turkish World, education and training, the new method, Ismail Bey Gasprinsky.

1. Giriş

Her milletin kendine has bir modernleşme seyri vardır. İnsanlık tarihinin en büyük aydınlanma hareketi olan Rönesans süreci Batı toplumların hepsini birlikte etkilemiş ve yeni toplumsal düzen ufak tefek farklılıklar dışında Batı'nın tamamında benzer sonuçlar doğurmuştur. Batı aydınlanması ve modernleşmesinin; felsefi temellerinin Almanya'da, siyasal temellerinin Fransa'da ve endüstriyel temellerinin de İngiltere'de atıldığı kabul gören bir görüştür. Batıda bugün ulaşılan toplumsal sistemin temelleri; din devlet ilişkisinin yerli yerine oturtulması ve bilimsel gelişmelerin hızla üretim sürecine sokulması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu süreç günümüzün modern ulus devletlerini inşa etmiştir.

Karlofça antlaşmasıyla Batı karşısındaki geriliğini kabul eden Osmanlı, varlığını devam ettirebilmek için 19. yüzyılın başlarından itibaren çıkış yolları arama başlamıştır. Geleceğin ancak iyi bir eğitim sistemi inşa etmekle mümkün olabileceğini düşünen Osmanlı aydınları, işe eğitim sistemini ele almakla başlar. Osmanlı eğitim sisteminde reform olarak nitelendirilebileceğimiz 'yeniden yapılanma' sürecini başlatırlar. Bu çerçevede Fransa'ya eğitimciler gönderilir. Hoca Tahsin ve Selim Sabit Efendi Avrupa'ya gönderilen ilk Osmanlı maarifçileri arasında yer alır.

Fransa'da eğitim gören Osmanlı maarifçileri, İstanbul'a döndüklerinde görmüş oldukları modern eğitim anlayışını hayata geçirmeye başlarlar. Osmanlı eğitim sistemindeki Batı tarzı yapılanmanın temellerini atarak, yenileşme sürecini başlatırlar.

Rusya Türklüğü'nün kaderi de Osmanlı Devletinin izlediği politikalarla örtüşür. Zaten yetiştirdikleri aydınların bir gözü İstanbul'dadır. Rusya'da yaşayan Türklerin militleşme sürecinin biçimlendirici ve harekete geçiren gücü 19. yüzyılın başından itibaren yetiştirdiği aydınlardır. Osmanlı ve Batı'daki gelişmeleri yakından takip eden entellektüel-elitlerin Bahçesaray'dan, Kazan'a, Bakü'den Taşkent'e geniş bir coğrafyada dile getirdikleri modernlik anlayışı "Ceditçilik" olarak adlandırılmıştır. (Gökgöz 2008 :11-12)

Gaspıralı İsmail Bey'in 1909 tarihinde İstanbul'da "Tedrisat-ı Umumiye Hakkında" vermiş olduğu konferansta Türk ve İslâm dünyasındaki eğitim tarihi ve bugünkü durumu hakkında geniş bilgiler verir. Rusya Türklerinin *İbtidâî Mektepler* konusunda yapmış oldukları yenilikleri detaylı bir şekilde anlatır. Osmanlı eğitim sistemindeki sorunlar için de çözüm yolları önerir.

Gaspıralı'nın konuşmasından önce dinleyicilere takdim konuşması yapan Ahmet Mithat Efendi, Rusya Türklerin modernleşme sürecine Osmanlı'nın katkısını ve Gaspıralı'nın bu hareket içerisindeki yerini şu sözlerle teyit eder:

"Ahiren şu birkaç gün evvel Buhara'dan buraya birkaç efendiler geldiler, otuz beş seneden beri bu millete hizmetkârlıkla iftihar eden acizleriyle görüşerek

bazı mekâtib-i leyliyeyi temaşâ ettiler. Alacakları misâl üzere memleketlerine gidip ıslah-ı tedrisata çalışacaklardır. O da bu zât-ı muhteremin -İsmail Bey Gasprinski- gayretidir. Diğer cihetten Çin Müslümanları daha evvel davranmışlar İsmail Bey Gasprinski hazretlerinin irşâdatından aldıkları misâl üzerine Çin'de güzel bir mektep yapmışlar. İçlerinden bir zâtı, Ma'sum Efendi'yi buraya göndermişler. Bu zât senelerce burada tetkikatta bulunduktan sonra şimdi memleketinde tedrisatla meşguldür."

Cedit hareketi, yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi esasında Avrupa'nın Reform ve Rönesans hareketlerine benzer bir biçimde Türk aydınlanma hareketidir. Bu hareket ilk önce eğitim alanında yenilikler getirmeyi amaçlamıştır. Tatar okullarında yeni bir okuma metodunun benimsenmesi tartışmalarıyla birlikte eski metodu savunan "kadimciler" ile yenisini savunan "ceditçiler" arasında bir mücadele başlamıştır. Bu yeni metodu savunan hareket de bu nedenden dolayı "Usul-i Cedit" adını almış, daha sonra bu mücadeleden yenilikçilerin zaferle çıkması, Cedit hareketine de yeni bir ivme kazandırmıştır.

Gerek Osmanlı gerekse Rusya Türklerindeki modernleşme süreci mekteplerden başlar. Gaspıralı İsmail Bey, öncelikle eğitim alanında olmak üzere çeşitli alanlarda getirdiği yeniliklerle Rusya Türklerinin modernleşme sürecini başlatan düşünce adamı ve muallim-pedagogtur.. O, Rusya Türkleri arasında ulusal bilincin ortaya çıkarılmasında önemli katkıları olan büyük bir modernist milliyetçi aydındır. Rusya Türk-Tatarları arasında bir toplumsal ve kültürel aşamalarıyla, nihayet siyasetleşecek bir aydınlanma hareketi olarak başlayan Cedit Hareketi, zamanla bütün Rusya dışı Türk toplumlarına da yayılmış, bağımsızlık mücadelesi veren Türklerin ulusal bilinçlenmesi sürecinin adı olmuştur.

Ceditçi aydınların çalışmaları sonunda eski usul medrese ve mektepler yerine yeni usul öğretim yapan ve müspet bilimler öğreten okullar (mektep-medrese ıslahı) açılmaya başlar. Gaspıralı İsmail Beyin teşvikleri ile açılan **Usul-i Cedit mektepleri** gösterdiği başarı neticesinde Türkistan'ın birçok şehrinde de açılır ve taraftar bulur (Hayit 1995: 192-198). Özellikle Gaspıralı'nın Türkistan'ı ziyaretinden sonra mektep açma faaliyetleri yoğunlaşır. 1901 yılında Münevver Kâri tarafından ilk Usul-i Cedit mektebi açılır. Bunu 1903'te Mahmut Hoca Behbûdî'nin Semerkant'ta açtığı okul takip eder. Daha sonra İşan Hoca Hanî, Şakircan Rahimî, Semî Kârî, Kayyum Ramazan başta olmak üzere pek çok idealist mektep hocalarının gayretleri ile Taşkent ve muhtelif illerde Usul-i Cedit mektepleri açılır (Saray 1993: 44-45).

2. Eski Usul (Usul-i Kadim) Mektepler

Eski usul mektepler genellikle mahalle mescidi veya medreselerin hemen yanında olurdu. Her köyde ve her mahallede bir cami bulundurmak gibi bir de mektep bulundurmak Müslümanların en eski âdetlerindendi. Hatta caminin olmadığı

yerlerde dahi mekteplerin bulunduğu bilinmektedir. Bu mektepler fizikî görünümü itibariyle diğer İslâm dünyasındaki mektepler ile hemen hemen birbirinin aynıdır (Hablemitoğlu 1997: 24). Büyük bir kısmı vakıf malıydı. Bunların bazıları da bağışlarla desteklenirdi. Bu okullarda tahsil ücretsiz olmakla beraber öğretmenlerin geçimini temin etmek ve okulun yakacak ve benzeri ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla az miktarda da olsa para toplanırdı.

Her mektep genellikle bir öğretmen tarafından yönetilirdi. Bu öğretmenler *Mektebdâr*, *Damolla* veya sadece *Molla* adı ile anılırdı. Bunlar çocukların mektep içinde ve dışında ikinci babası konumundaydı. Öğretmen ve din adamı olmanın yanı sıra günümüz toplumunda bir öğretmenden beklenen tüm fonksiyonlara da sahiptiler (Devlet 1995: 45). Ayrıca toplumun bazı üyeleri için mektup yazıcısı ve okuyucusu, anlaşmazlıklarda ara bulucu rolü üstlenirdi. Büyük camilerin bulunduğu mahallelerde mollanın yardımcısı olarak çalışan müezzin de bulunurdu. Mollanın olmadığı zamanlar çocukları müezzin okuturdu. Mollalar medrese düzeyindeki talebelerden daha bilgili kimseler değildi. Bunlar daha çok medreseye devam etmeyen talebelerden seçilirdi. Hanım öğretmenler "Hatun" olarak adlandırılırdı. Hatun, genellikle mollanın eşi ve ev kadını idi. Talebeleri ise kız çocuklarıdır. Hatunun evi mektep olarak kullanılır, hiç bir zaman okul olarak adlandırılmazdı.

Bu mekteplere bulunduğu coğrafyanın iklim şartlarına göre beş-altı yaşından on-on iki yaşına kadar olan çocuklar talebe olarak kabul edilirdi. Mektepler cuma ve bayram günleri hariç her gün açık olurdu. Genellikle sabahtan ikinci vaktine kadar günde ortalama yedi-sekiz saat ders yapılırdı. Talebe mektebe ne vakit gelirse gelsin kabul edilirdi. Sınıfların mevcudu ortalama seksen çocuğa kadar çıkardı (Gaspirinski 1898: 5). Standart bir öğretim müfredatı yoktu. Mektebin aslî gayesi; çocuklara dinî bilgilerin yanı sıra Kuran-ı Kerim'i okutmayı öğretmekti. Okul yönetimindeki tasarruf ise tamamen öğreticiye aitti.

Gaspıralı İsmail Beyin verdiği bilgilere göre 1881 yılında Rusya'da on yedi milyon Türk vardır. Bunların da on altı bin mahalle mektepleri ve iki yüz on dört medreseleri mevcut idi. Ortalama her mektepte otuz çocuğun okuduğu düşünülürse yarım milyon Türk evladının sıbyan mekteplerinde ve medreselerde eğitim gördüğü anlaşılmaktadır (Gaspirinski 1912: 190).

Bu mekteplerde eğitim süresi tam olarak belirlenmemekle beraber, bir çocuk ortalama üç, dört hatta beş sene okula giderdi. Bu zaman süresince çocuklara Elifba, Aşr-ı Şerif, Kelâm-ı Kadim, imanın şartları, Heftyek ve yazı dersi gösterilirdi. Bazı mekteplerde bu derslere ilâveten basit aritmetik, tarih ve coğrafya bilgisi de verilirdi. Çocuklar öğretimlerinin herhangi bir kademesinde, hiç bir zaman imtihana tâbi tutulmaz, birkaç yıl okula devam ettikten sonra gerekli bilgileri öğrendi düşüncesiyle mektepten alınarak usta yanına çırak olarak verilir veya Arapça tahsil etmeleri için

medreseye gönderilirdi (Gaspıralı 1898: 4-6).

Yaşları farklı olan çocuklar öğrenme seviyeleri ve kabiliyetleri dikkate alınmadan aynı sınıflarda öğrenim görürlerdi. Alfabe gösterilir gösterilmez doğrudan ya Arapça ya da Farsça öğretilirdi. Türk çocukları için bu tarz bir öğrenim zor geldiğinden pratik olarak kendi dillerinde okumayı çok zor öğrenirler, hatta çoğu yazmayı bile öğrenemezdi. Okulda geçirdikleri dört-beş yıldan sonra kendi dillerindeki bir yazıyı okumada büyük güçlük çekerlerdi. Çünkü mevcut öğretim sisteminde alfabe öğretiminden sonra hemen Arapça imlâ kaidelerinin öğretimine geçilirdi. Çocuklar için çoğu anlamsız olan bu kelimelerin öğrenimi zor olduğundan öğrenme de yavaş olurdu.

Eski usul mekteplerde yeni okula başlayan çocuğa önce "Elifba" vasıtasıyla iki-üç ay içerisinde bütün harfler öğretilir, sonra Arapça bazı dualar ezberlettirilirdi, daha sonra da "Heftyek-i Şerif" ayetlerinin öğretilmesine geçilirdi. Bir-iki sene bunun kıraatına devam edilirdi. Birkaç sene talebeye yazı gösterilmez, dinî bilgiler öğretilmezdi. Dersler yalnız Kur'an okumaya mahsustu. Talebe bir derece Arapçayı öğrendikten sonra yazı dersi gösterilirdi (Gaspıralı 1898: 6-7).

Çocuklar altı-yedi saat sınıf içinde bir ders ile meşgul edildiğinden tabii olarak usanırlardı. Yapmış oldukları yaramazlıklar neticesinde de dayak yerlerdi. Mekteplerde ödüllendirme çok az görülmesine rağmen, cezalandırma her zaman var ve hazır vaziyetteydi. Öğretmenler bedenî cezalandırmayı disiplini sağlayan bir araç olarak düşünürdü. Aynı zamanda bedenî cezalandırma iyi huy ve alışkanlık aşılamanın bir aracı olarak görülürdü. En yaygın cezalandırma aracı ise "falaka" adı verilen, öğrencilerin çıplak ayaklarına sopayla vurmaktı (Gaspıralı 1898: 7).

Yukarıda genel hatları ile ele aldığımız bu eğitim tarzı, yozlaşmaya başlayan ve büyük ölçüde bozulan Türkistan sahasındaki mekteplerinin genel çehresinden ibarettir. Mektep ve medreseler endüstrileşme ve ekonomik gelişme yönünden süratle değişen hayat şartlarına ayak uyduramamış, bundan dolayı zaman içerisinde nüfuzlarını da kaybetmeye başlamışlardır. Bir de Çarlık Rusyası'nın bu müesseseleri maddî destekten mahrum kılmak için bunlara ait vakıflara el koymasıyla eski tip mektep ve medreselerin ıslahı kaçınılmaz olmuştu. Rusların bu okullara karşı kayıtsız ve ilgisiz görünen bir tavrı da vardı. Mektep ve medreselerde öğrenim gören talebelerin mevcut bilimsel gelişmelere ayak uyduramaması Rus idaresinin işine geliyordu. Her ne kadar bu okullarda Rus dilinin öğretilmesi hususunda bazı teşebbüsler olmuşsa da halkın Rusçaya ilgi göstermemesi ve sadece yasak savma kabilinde öğretilmesi neticesinde bu uygulamadan zamanla vazgeçilmiştir.

19. yüzyılın sonlarında mekteplerde dinî bilgilerin yanı sıra dünyevî bilgilerin de öğretilmesi mecburiyeti zamanın meselesi hâline gelmişti. Halkın aydınlatılması ve *terakki* yolunun açılması için yeni hareketlere ihtiyaç vardı. Zira körü körüne taklidî

davranışlar Müslümanların değer ölçüsü olmuştu. İslâm'ın özünden uzaklaşan Müslümanlar batıl inançlara ait efsanevî şeyleri dinin özüyümüş gibi algılamaktaydılar.

Bu durumdan rahatsız olan münevver tabaka birtakım çıkış yolları aramaya başladı. Nitekim Kazan İli'nde ilk hareketler kendini göstermeye başladı. Osmanlı eğitimindeki yenileşme ve fikir hareketlerinin de tesiriyle Kırım, İdil-Ural ve Azerbaycan'da kültür ve eğitim sahasında birtakım yeniliklere gidildi (Yarkin 1964: 144-145).

Türk dünyasını aydınlatmaya çalışan bu hareketler belirgin bir şekilde iki sahada kendini gösterdi. Biri "dinî reform" (dinî teceddüd), diğeri de Usul-i Cedit adı altında değerlendirilen modern ve laik esasta eğitim ve öğretimde yenileşme hareketleridir. Önceleri dinî bir görüntü arz eden yenileşme hareketleri zaman içerisinde dünyevî bir vasıf almış ve Türk dünyasının toplumsal ve kültürel bilince erişerek modern uluslaşma sürecinde büyük bir rol oynamıştır (Taymas 1998: 21).

3. Gaspıralı İsmail Bey ve Usul-i Cedit Mekteplerinin Ortaya Çıkışı

Osmanlı eğitim tarihinde Tanzimat öncesi başlayan eğitim ve öğretimdeki yenileşme hareketleri Tanzimat döneminde de bütün hızıyla devam etmiş ve kısa süre sonra Türk dünyasını da etkilemiştir. İstanbul'a tahsile gelen Türk aydınları başta olmak üzere Türkistanlı aydınlar arasında hızla kabul gören yeni eğitim anlayışı 19. yüzyılda Türk dünyasında mahiyetinden çok daha fazla derin izler bırakmış olan *Usul-i Cedit* hareketini başlatmıştır.

Türk dünyasında bilim ve teknolojiye geri kalmışlığa bir başkaldırı olarak ortaya çıkan *Usul-i Cedit* hareketinin ilk temsilcisi ve uygulayıcısı Gaspıralı İsmail Bey'dir. 1878'de Bahçesaray Belediye Başkanlığı'na seçilinceye kadar resmî bir görev almamış, Türk toplumlarının içinde bulunduğu toplumsal meselelerle ilgili tetkiklerde bulunmuştur ve bir büyük sonuca ulaşmıştır. İsmail Bey, uzun ve meşakkatli çabalar sonucu 1883 yılında *Tercüman* adıyla müstakil bir gazete çıkarır. Bu gazete Türk dünyasının en çok okunan gazetesi olma unvanını alır. Gaspıralı, *Tercüman* gazetesini çıkartmaktaki gayesini şu şekilde ifade eder, meseleyi aslında eğitim-öğretim (maarif ve tedrisat) boyutunda kavrar :

"Halk indinde mektep, okumak, tahsil, ilim ve ders gibi lafızların hakiki manaları meçhul olduğu hâlde bu lafızlara karşı besledikleri muhabbet ve hürmet bana hayli ümitler verdiğiinden halkın nazar ve hissiyatını sermayeden addetmiştim. Binaenaleyh, efkâr-ı umûmiyeyi uyandırıp celbetmek, ıslah edilecek mekteplere muallim yetiştirmek ve bunların maaşlarını temin etmek ile beraber ahalinin cehl ve taassubunu kuşkulandırmamak üzere işe başlamak lâzım idi. Bu maksada binaen 1883

senesi Bahçesaray'da "Tercüman" gazetesi tesis edildi (Gaspırski 1912: 192).

Tercüman, Rusya'da yayınlanan ilk Türk gazetesi değildir. Fakat üstlendiği misyon ve verdiği mesajlar açısından en önemlisidir. 1903 yılına kadar haftalık çıkmış, 1903-1912 yılları arasında haftada birkaç nüsha ile yayın hayatına devam etmiş, nihayet 1912 yılından sonra da günlük olarak yayın hayatına devam etmiştir. 1916 yılına kadar tam otuz üç yıl aralıksız bir şekilde yayınlanmıştır (Kafalı 1991: 12-13).

İsmail Bey Gaspıralı, *Tercüman* gazetesindeki yazıları ve eserlerindeki fikirleriyle eğitim ve kültür alanında yapılmasını istediği ıslahatçı fikirlerini ortaya koyarak, **hayatını Türklüğün cehalet ve taassuptan kurtulup yükselmesi uğrunda** vakfetmiştir. Muhtelif zamanlarda Türkistan, Türkiye, Mısır ve Hindistan'a giderek Müslümanların bilim ve teknolojiye çağdaş ülkeler seviyesine (*milel-i mütemeddine*) çıkabilmeleri için konferanslar vermiştir.

Ona göre Müslümanların içinde bulunduğu **geri kalmışlıktan** kurtulabilmesi ancak eğitim alanında yapılacak reform ile mümkündür. Bu da yeni bir eğitim sisteminin inşası ile gerçekleşebilirdi. Eğitimdeki yenileşme hareketlerinin mekteplerden başlamasını düşünen Gaspıralı İsmail Bey, işe, çıkartmakta olduğu *Tercüman* gazetesi vasıtasıyla fikirlerini neşretmekle başladı. Halka kırk gün içinde çocuklara okuma yazma öğreteceğini duyurdu. Daha sonra 1884 yılında **Bahçesaray'ın Kaytmaz Ağa mahallesindeki** harabe bir mektebi tamir ettirdi. Bekir Efendi adında bir zatı *Usul-i Savtiye* ile alfabe öğretiminin nasıl yapılacağı ve pedagojik bir eğitimin önemli özellikleri hakkında eğittikten sonra bu okulda muallim olarak görevlendirdi. Böylece Gaspıralı İsmail Bey, programını kendi hazırladığı **ilk Cedit mektebini** eğitime açmış oldu (Gaspırski 1894: 1).

Bahçesaray'da açılan bu okulda *Usul-i Cedide* göre eğitim yapılmış ve altı ayda okula yeni başlayan çocuklar okuma, yazma, hesap, ilmihâl bilgileri öğrenmiş, cemaat huzurunda yapılan imtihan sonucunda diploma almışlardır (Gaspırski 1894: 1).

Yeni metotla eğitim yapan bu mektepte alfabe öğretiminde Gaspıralı İsmail Beyin *Hace-i Sibyan* adlı eseri okutuldu. Usul-i Savtiye metoduna göre yazılan bu eserde harflerin seslerinden hareketle çok kısa zamanda Türkçe okuma ve yazma öğretildi. Tahsil süresi üç yıl olarak tespit edilen bu okulların ders programı; Türkçe, kıraat-ı Kur'an, ilmihâl, hüsn-i hat, sarf-ı Türki, zihni hesap, amal-i erbaa, tarih-i İslâm, coğrafya ve tarih derslerinden ibaretti.

On iki talebenin kayıt olduğu bu okulda ilk başta günde dört saat ders yapıldı. Yeni Usul ile eğitim ve öğretimin halk tarafından benimsenmeye başlanması üzerine eski tarz eğitimi savunanlar (*Kadimciler*), yeni mektep ve usulü halkın nazarından düşürmeye çalıştılar. "Çabuk öğrenilen ilim çabuk unutulur, dinî mektepler bozulacak" gibi bahanelerle yeni mektebe karşı dört bir yandan hücumla başladılar. Gaspıralı İsmail Bey, bu hücumlara karşı koyabilmek için Bahçesaray pazarındaki bir

kahvehanede “Akşam Mektebi” açtı. Burada yirmi kadar hamal ve bakkal çırağına kırk gün bizzat kendisi ders vererek okuma ve yazmayı öğretti (Gaspıralı 1894: 1).

Tercüman'da yazmış olduğu yazıların da tesiriyle, savfî metodla alfabe öğretiminin nasıl yapılacağını öğrenmek isteyen muallimler, Kafkasya'dan, Rusya içlerinden Bahçesaray'a gelmeye başladılar. Bunlar Gaspıralı'nın **Birinci Numûne Mektep** adı altında açtığı okulda bir-iki ay eğitime tâbi tutuluyor, sonra da öğrenmiş oldukları savfî metodla eğitim yapmaları istenerek memleketlerine gönderiliyorlardı.

Kazan'ın batısındaki Nijni Novgorod şehrinde her yıl yaklaşık bir ay devam eden bir panayır düzenlenmekte idi. Mekerce panayırını adı verilen bu panayıra Kafkasya, Asya ve Rusya'nın her tarafından Müslüman tüccarlar katılırdı. Gaspıralı İsmail Bey, bu panayıra giderek orada bulunan Müslüman tüccarlara yeni metodun eğitimin faydaları hakkında propagandalar yaptı (Kırırmer 1934: 107).

Bahçesaray'daki numune mektepte muallimlik yapan Bekir Efendi'yi 1887 yılında Ryazan vilâyeti, Han Kerman beldesine göndererek **İkinci Numûne Mektebi** açmasını sağlayan Gaspıralı İsmail Bey, Nijni Novgorod, Tambof ve Penza vilâyetlerindeki Türkler (Avrupa Rusyası veya İdil-Ural ve Batı Sibirya Türklüğü sahası) arasında yeni metotla eğitim ve öğretimin yaygınlaşmasını sağladı.

Gaspıralı'nın başını çektiği bu faaliyetler neticesinde Türk dünyasındaki Müslümanlar maarife dört elle sarıldı. Bahçesaray'daki Birinci Numûne Mektep'te yeni kurulacak mekteplerin ne şekilde tanzim edileceğini ve öğretim metodlarını öğrenen yaklaşık seksen öğretmen, verdikleri söze binaen Rusya'nın her vilâyetinde bir kaç mahalle mektebini islah ettiler.

Rusya Türklerindeki bu gelişmelere mukabil Orta Asya'daki inkişaf çok geriydi. Buradaki yenileşme hareketlerini zayıf gören Gaspıralı İsmail Bey, 1893 yılında Orta Asya'ya gider. Burada Farsçanın ön plânda olduğunu, Türkçeye fazla itibar edilmediğini görür. Semerkant'ta Orenburglu tüccar Abdulgani Beyin evinde savfî metotla Türkçe öğretimi yapmak üzere **Üçüncü Numûne Mektebi** açar. Bakülü Abdulceyyid Beyin muallimliğinde talebelere yeni metotla Türkçe okuma ve yazmayı öğretir. Lakin üç ay sonra gayri resmî eğitim yapılan bu yer hükümet tarafından kapatılır. Fakat bu süre zarfında ahali yeni metodun faydalarını idrak etmiş, hızla mekteplerini islah yolunu seçmiştir.

Gaspıralı İsmail Beyin 1884 yılında Bahçesaray'da başlatmış olduğu sıbyan mekteplerindeki yenileşme hareketleri, bu faaliyetler neticesinde Kaşgar'a kadar yayılır. Yirmi sene içinde Rusya'daki cami ve mescitlerin yanında bulunan mektep ve medreselerin hemen hemen tamamı Usul-i Cedide göre eğitim yapan kurumlar hâline gelir. Maarife karşı millette uyanan bu istek sonucunda altı bine yakın mektep açılır. Bu usul ile yapılan eğitim neticesinde özellikle Rusya Türkleri arasında okuma yazma bilmeyen genç kalmaz (Kırırmlı 1996: 56).

Bütün bu yenilikler yapılırken Rusya hükümetinden veya vakıf akarından herhangi bir maddî yardım alınmamıştır. Zengin tüccarların maddî yardımları ve halkın bağışlarıyla binlerce Türk mektebi açılmış, eski mektepler ıslah edilmiştir. Bu okulların açılmasında manevî desteklerinin yanı sıra maddî destekte de bulunan zevat arasında Bakülü Hacı Zeynelabidin Tagiyef, Orenburglu Hüseyinof Kardeşler, Sibiryalı Hacı Nimetullah, Akçuraoğulları, Apanayoğulları ve Abdulmennanoğulları'nı sayabiliriz. Ayrıca "Cemiyet-i Hayriye", "Terbiye-i Etfal" gibi yardım dernekleri kurularak Cedit mektepleri maddî açıdan desteklenmiştir (Hayit 1987: 87-88).

4. Eski Mektepleri Cedit Usule Koyma Şekli

Rusya Türkleri içinde Usul-i Cedit üzere eğitim ve öğretim anlayışı yaygınlaşmaya başlayınca, mevcut sıbyan mekteplerinin düzenlenmesi hususunda birtakım karışıklıklar ortaya çıktı. Gaspıralı İsmail Bey, bu keşmekeşliği ortadan kaldırmak amacıyla eski usul mekteplerdeki sınıfların ve öğretim programının ne şekilde düzenleneceğini birtakım pedagojik kurallara bağladı.

Bu kurallara göre, iyi Kur'an okuyan ve yazıya başlayan talebeler bir sınıf, bunlardan geri olanlar ve Heftyek okuyarlardan da bir sınıf oluşturulmaktaydı. Alfabeye yeni başlayanlar ile cedit usulü öğrenim görmek üzere okula yeni kaydolanlar da ayrı bir sınıf olarak değerlendirildi.

Bunların cümlesine, yani üç sınıfa da Gaspıralı'nın kaleme aldığı *Hace-i Sibyan* adlı kitap okutulurken okuma ve yazmaya başlatıldı. İyi Kur'an okuyanlar ve Heftyek okuyan talebelere bir-iki haftada *Hace-i Sibyan* tamamlatılarak bu talebelerin Arapça okuma dersine geçmeleri sağlandı. Böylece daha iyi bir şekilde Kur'an okuyorlardı. Alfabeye yeni başlayanlar ile okula yeni kayıt olan çocuklara ise *Hace-i Sibyan* yavaş yavaş izah edilerek okutuldu. Kitap bitirildikten sonra Kelâm-ı Şerif okumaya ve kalem ile meşk, hesap, ilmihâl ve sarf-ı Türkî derslerine geçildi (Gaspıralı 1898: 19).

Eğer okulda eski talebe bulunmayıp dersler yeni gelen talebeler ile başlayacak ise ilk önce bir sınıf açılıp yukarıda izah edildiği gibi altı ay ders verilir, sonra yeni gelen talebeler kabul edilirdi. Böylece mektep iki sınıflı olur, altı ay sonra tekrar yeni talebeler alınarak üçüncü sınıf teşekkül ettirilirdi. İkinci senede, yani dördüncü kabulde dört sınıf tertip edilmiş olur ve dördüncü sınıf talebeleri okuldaki eğitimini tamamlayarak diploma alırlardı.

Yeni mektebe ilk kaydını yaptıranlar birinci sınıf olarak kabul edilirdi. İkinci sınıf, bunlardan önceki talebelerin oluşturduğu sınıftır. Üçüncü sınıf daha büyükler, dördüncü sınıf ise en büyükler olup mezun olacak talebelerden müteşekkildir.

Birinci sınıf hariç tüm sınıflarda birer "sınıf başı" talebe tespit edilerek öğretmene yardımcı olması sağlanırdı. Her altı ayda basit bir imtihan yapılır, imtihanda başarılı

olan talebeler bir üst sınıfa geçerdİ İmtihanı geçemeyen talebeler ise aynı sınıfı tekrar ederler. Senede bir kez ise umumî imtihan yapılır (Gaspirinski 1898: 20).

4.1. Öğretmenlerin Yetiştirilmesi

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde ihtiyaç duyulan öğretmenler devlet tarafından açılan Darülmualimîn, yani öğretmen okullarında yetiştirilen talebeler vasıtasıyla karşılanmakta idi. Rusya'daki Usul-i Cedit mekteplerinin ihtiyacı olan öğretmenler ise Darülmualimînden yetişmediler. Çünkü Rusya'daki Türklere ait öğretmen okulu yoktu. İhtiyaç duyulan bu öğretmenlerin yegâne menşei 1883 yılında Bahçesaray'da Gaspıralı İsmail Bey tarafından tesis edilen "Birinci Numûne Mektebi" olmuştur. Her yıl Rusya'nın muhtelif bölgelerinden buraya birçok öğretmen adayı gelerek Usul-i Cedide göre yapılan eğitim ve öğretimin teorik ve pratiğini öğreniyorlardı. Kursa gelen öğretmenlerin tahsil süresi üç ile dört hafta arasında değişiyordu. Bunlardan dua dâhil hiç bir karşılık beklenmiyordu. Sadece memleketlerine döndükleri zaman kendileri gibi yeni metot eğitim ve öğretimi öğrenmek isteyen en az iki öğretmeni yetiştirmeleri isteniyordu. Aynı zamanda burada tahsilini tamamlayan öğretmenlere Gaspıralı İsmail Bey tarafından diploma da veriliyordu (Gaspirinski 1912: 190-195).

Yeni açılan mekteplerin öğretmen ihtiyacını bu şekilde karşılamak hayli güçlü. Zira yetiştirilen öğretmenlerin sayısı yeni açılan mekteplerin ihtiyacını karşılamada yetersiz kalıyordu. Bu açığı kapatabilmek için Mahmul Fatih Efendi, Orenburg'da gayri resmî olarak "Muallim Dershanesi" açtı. Burada yetişen öğretmenler İdil-Ural ve Sibirya'da yeni metotla eğitim yapılmasına vesile oldular.

Cedit mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan okullar arasında etkili olan bir diğer öğretmen okulu, Alimcan Barudî'nin açtığı okuldur. Kazan münevverlerinden olan Alimcan Barudî Efendi medresesinde "Muallim Şubesi" açarak yeni metotla eğitim yapan birçok öğretmen yetiştirdi (Georgeon 1996: 54). Burada yetişen öğretmenler de Rusya içlerindeki Ceditçilik hareketinin gelişmesinde önemli rol oynadılar.

4.2. Okul Yönetimi

Usul-i Cedide göre eğitim yapılacak bir mektebi fizik şartlarını muntazam bir şekilde koymak için başta şu iki noktaya özellikle dikkat edilmiştir. Birincisi, mekteplerin, çocuğun oturabileceği, içi aydınlık ve sıcak, tabanı döşemeli ve sıraları olan, yazı yazmak için duvarda "yazar-bozar" tahtası bulunan bir bina şeklinde tefriş edilmesi; ikincisi de, mektebin kâfi miktarda vakfı yoksa, muallim efendiye rahat geçinebileceği kadar maaş bağlanmasıdır (Gaspirinski 1894: 18).

Eski usul sıbyan mekteplerinde talebeye gösterilen dersler, Usul-i Cedit üzere

eğitim yapan mekteplerde iki senede daha mükemmel bir şekilde verilir. İki senelik zaman içerisinde çocuklara okuma, yazma, ibadet, ilmihâl, kıraat-ı Kuran, bir miktar hesap ve dil bilgisi kaideleri öğretilir.

Yeni metotla eğitim yapan okullarda uyulması gereken temel kurallar şunlardan ibarettir.

1. Çocuklar yedi yaşına gelmeden okula kabul edilmez.
2. Usul-i Cedide göre yapılan eğitimde çocuklar aynı zamanda okula başlarlar. Yıl sonunda yapılacak olan genel imtihanda başarılı olan talebeler bir üst sınıfa geçerler, başarısız olanlar ise aynı sınıfı tekrar ederler.
3. Bir sınıf kırk talebeden fazla olmamalıdır. Şayet bir sınıfta kırktan fazla öğrenci olursa mutlaka muallim muavini bulundurulması gerekir.
4. Talebenin mektebe kabulü yılda iki kez olmalıdır. Okula başlama zamanı da vilayetin durumuna göre tespit edilmelidir. Her zaman okula öğrenci kabul edilmez.
5. Aynı zamanda okula başlayan çocuklar bir sınıf olarak kabul edilecek, hepsine de aynı zamanda Elifba gösterilecektir. Her ne kadar insanların istidat ve kabiliyetleri birbirinden farklı ise de bu durum onların beraber ders görmelerine mâni değildir. Bilakis aynı zamanda okumaya başlamaları, arkadaşlarından geri kalmak istememelerine vesile olur.
6. Mektepler üç ya da dört sınıftan müteşekkil olmalıdır. Mektebin üç sınıflı olması muallim için daha iyidir. Dört sınıf olmasında herhangi bir sakınca yoktur, ancak beş sınıf olursa derslerde ilerleme sağlanamaz.
7. Mektep üç sınıf olursa, birinci sınıfı okula yeni başlayanlar teşkil eder. Bunlar Elifba okur ve yazarlar. Ders aralarında zihni hesap ile meşgul edilirler. İkinci sınıf talebeleri Türkçe ve Arapça okurlar, zihni hesap yaparlar, rakam yazmaya ve kalem ile yazı yazmaya başlarlar. Üçüncü sınıf talebeleri ise, Türkçe ve Arapça, ilmihâl, usul-i ibadet, Türkçe dil bilgisi kaideleri ve ilmî hesap dersleri görürler. Ezberden yazı yazmaya devam ederler.
8. Bir çocuğun yedi-sekiz saat aralıksız bir şekilde ders görmesi mümkün değildir. Tıbben ve ruhen talebelere istirahat vererek okutmak lâzımdır. Ders süresinin sabahtan öğleye kadar üç saat ve öğle namazından sonra iki saat olmak üzere toplam beş saat olması yeterlidir. Her dersten sonra on dakika teneffüs verilmelidir. Teneffüste çocukların ders yapmasına müsaade edilmemelidir. Öğle vaktinde okul yarım saat veya kırk beş dakika tatil edilmeli, talebelerle beraber camide namaz kılınmalıdır.
9. Okul, cuma günleri, ayrıca bayramlarda birer hafta tatil edilmelidir.
10. Usul-i Cedide göre yapılan eğitim ve öğretimde senede on ay ders yapılmalı, yaz mevsiminin en harareti ve sıcak ayında mektep tatil edilmelidir. Tatilde mümkün

olduğu kadar çocukların dinlenmesine imkân sağlanmalıdır.

11. Talebeyi sıkmadan ve yormadan okutmak lâzımdır. Bunun için dersleri 45 dakika ile sınırlı tutmalıdır. Bir sınıf günlük eğitimini tahminen bir saat okuma, bir saat yazma, bunların arasında yarım saat zihnî hesap, bir saat ilmihâl ve bir saat Türkçe dil bilgisi, ezber yazı ile geçirmelidir. Böylece, farklı derslerle öğretim yapılırsa, talebeler okuldan ve dersten sıkılmazlar, ayrıca zihinleri de yorulmaz. Her saat ayrı bir ders okutmak zor bir şey değildir, ama bütün ders saatinde yalnız bir ders ile uğraşmak zihni yorar. Hiçbir çocuk beş saat yazı yazamaz veya kitap okuyamaz.

12. Talebeleri azarlamaya, dövmeye gerek yoktur. Usul-i Cedide göre eğitim yapılan bir mektepte tembel talebe olmaz, mektepten nefret eden görülmez. Bütün çocuklar okula gönüllü gelir, hevesle okur. Ancak, gerektiği zaman nasihat verilebilir, söz ile ikaz edilebilir. Aferinnâme verilmez.

13. Her hafta sonunda talebeye haftalık tezkere verilmelidir. Buna hafta boyu derslerini dikkatli bir şekilde okuyup bitirdiği işaret edilip “aferin” yazılmalıdır.

14. Mektep pencerelerinin büyük olmasına ve sınıf içinin aydınlık olmasına dikkat edilmelidir. Döşemesi temiz ve kışın sıcak olması gerekir. Soğuk sınıfta ders vermek ilim öğretmek değil, günahsız çocukları cezalandırmaktır. Muallimler bu hususta cemaate ve büyük adamlara müracaat ederek mektebi hoş hâle getirmelidir (Gaspirinski 1894: 8-11).

4.3. Ders Programı

Gaspıralı İsmail Bey, Usul-i Cedit mekteplerinin tahsil süresini üç yıl olarak belirlemiştir. Bu mekteplerde okuyan kız ve erkek çocuklara okutulacak dersler öğretmen tarafından haftalık ders cetveli şeklinde tespit edilerek önceden bildirilmelidir. Öğretmen ders programını tanzim ederken mektebin sınıflarına ve talebelerin durumuna göre hareket etmeli ve hangi günde, kaç saat, hangi dersi kendisi vereceğini, hangi dersi sınıf başı olan talebenin vereceğini ve hangi günde de kitaptan çalışacağını önceden bildirmelidir.

Sınıf başı olan talebeler ders verirken, öğretmen dersi kontrol etmeli, ayrıca sınıf başına derste anlatacağı konu ile ilgili birebir ders vermelidir.

Her dersten sonra on dakika teneffüs molası verilmeli, böylece talebelerin dinlenmesi sağlanmalıdır.

Günde dört saatten haftada toplam yirmi dört saat verilen bu dersler; kıraat-ı Arabî, kıraat-ı Türkî, ezber yazı, hüsn-i hat, ilmihâl, sarf-ı Türkî ve ilm-i hesap derslerinden ibarettir (Gaspirinski 1894: 27-29).

4.3.1. Ders Verme Usul ve Kaideleri

Eski eğitim ve öğretim metodunu tenkit eden Gaspıralı İsmail Bey, bu mekteplerde doğru usulle eğitim yapıldığı taktirde beş senede öğretilen bilgilerin iki sene içerisinde öğretilebileceği fikrini savunur. Kalan üç senede de daha birçok bilginin verilebileceğini söyler.

İslâm dininin ilmi emretmesine, muallimlerin gayretlerine ve birçok maddî fedakârlığa rağmen Müslümanların geri kalmasını mekteplerdeki öğretim usullerinin yanlışlığına dayandırır (Gaspıralı 1894: 3-4).

Ona göre mektep idare etmek, ders vermek ayrı bir ilimdir. Şayet ilmî usullerle öğretim yapılırsa öğretmenlerin gayretleri, çocukların cihan-değer zamanları, ebeveynin parası boşa gitmez. Gaspıralı İsmail Bey, *Hace-i Sibyan* adlı eserinde Usul-i Cedit metoduyla öğretim yapan öğretmenlerin, ders verirken özellikle şu konulara dikkat etmesini ister:

Dersler sınıf sınıf işlenmelidir. Yeni bir sınıftaki bütün çocuklar o ders saatinde aynı ders ile meşgul olmalı, her bir çocuğa farklı ders gösterilmemelidir.

Sınıftaki bir talebe dersi okuturken, diğer çocuklar da kitaplarından onu takip etmelidir. Çocuk yanlış okuduğu zaman öğretmen müdahale etmeli, öğrencinin biri bilemediğinde ikincisine sormalı, kimse bilmezse hoca kendisi doğruyu söylemelidir.

Derslerde bilgiler azar azar verilmeli, talebe verilen dersi iyice anlamadan başka bir derse geçilmemelidir. Çocukları dersten usandırmamak için yarım saat okuma gösterdikten sonra yarım saat de yazı dersi gösterilmeli ve ders arasında matematik gibi dersler gösterilerek talebe rahatlatılmalıdır.

Her gün talebeye yeni bir şey öğretmeli, böylece çocuklarda derse karşı ilgi uyandırılmalıdır. Otuz talebelik mekteplerde ise her dersi iki veya üç gün tüm çocuklara tekrar ettirmeli, ayrıca talebeler derslerde öğrendiklerini defterlerine yazmalıdır. Bu şekilde, usulüne uygun öğretim yapıldığı taktirde günde dört ya da beş saatlik öğretim yeterlidir (Gaspıralı 1898: 2-5).

4.4. Alfabe ve Ana Dili Türkçe Öğretimi

Gaspıralı İsmail Beyin en kutsal davası ilk mekteplerin ıslahı idi. Hâkim bir milletin mahkum düşmesi, mahkum bir milletin yok olması mektepsizlikten ileri gelir diyen Gaspıralı, ıslah çalışmalarına mekteplerde uygulanan okuma yöntemini değiştirmekle başlamıştır (Kırımlı 1996: 53).

1884 yılında Bahçesaray'da açtığı okulda uyguladığı ve savtî metot adıyla da anılan bu yönteme göre alfabe öğretimi şu şekilde yapılmaktadır:

İlk derste, harflerinin başta, ortada, sonda ve müstakil şekilleri, isim ve sesleriyle

beraber her bir talebeye ayrı ayrı öğretilir. Daha sonra şekilleri tahtaya yazdırılır. Bu harflerin okunuş ve yazılışları talebelere iyice öğretilmeden ikinci derse geçilmez.

İkinci derste, öğretilen harfler bitiştilerle heceler oluşturulur. Öğretmen bu heceleri talebelere hem okutmali hem de yazdırmalıdır. Yazının güzel olmasına gerek yoktur. Üçüncü derste zihinden alıştırmalar yapılır, örneğin; ekmek kelimesinde kaç harf vardır, "e" harfi kaç şekilde yazılır, gibi sorularla çocukların kavrama yeteneği geliştirilir. Dördüncü derste hareketler gösterilir. Harekeleri kullanma usulleri ve metin içinde verdikleri sesler talebeye gösterilerek anlaması sağlanır. Harekeler de öğretildikten sonra alfabede bulunan tüm harfler başta, ortada ve sonda kullanılış şekilleriyle yavaş yavaş öğretilir, misallerle de pekiştirilir. Örnekler verirken talebenin manasını bildiği kelimelerden seçilmesine özen gösterilir. Her harfle ilgili heceler yazdırmak suretiyle çocukların yazı kabiliyetlerinin de geliştirilmesine çalışılır.

Bu şekilde kelimelerin okunuşları öğretildikten sonra okuma parçalarına geçilir. Okuma parçalarının seçiminde çocukların günlük hayatları ile ilgili olmasına ayrıca millî ve dinî değerler açısından önem arz etmesine özellikle dikkat edilir.

Çocuklar, okuma dersinde metinleri hecelemeden okumaya başladıktan sonra Arapça okuma ve yazma öğretimine geçilir. Türkçe öğretiminde olduğu gibi Arapça öğretiminde de okuma usul ve kaideleri merteye merteye ve basitten zora doğru gösterilir. Bir ders iyice öğretilmeden diğer bir derse geçilmez. Derslerde bol bol örnekler verilerek talebenin konuyu iyice anlaması sağlanır (Gaspirinski 1894 : 31-33).

Gaspıralı İsmail Bey'e göre alfabe öğretilirken, kendisinin bizzat kaleme aldığı *Hace-i Sibyan* adlı eser takip edilmeli ve şu hususlara dikkat edilmelidir:

1. Alfabede bütün harfler birden gösterilmemeli, harflerin öğretiminde tedrici bir yol izlenmeli, yani üç-beş harf gösterilip iyice öğretildikten sonra yeni harflerin öğretimine geçilmeli, öğretilen bu harflerle bazı Türkçe kelime ve heceler tertip edilerek çocukların daha rahat okuması sağlanmalıdır.
2. Alfabeyi mükemmel bir şekilde öğretmenin birinci şartı talebenin okuduğunu yazabilmesidir. Bunun için birinci dersten itibaren talebeler yazıya başlatılmalıdır.
3. Yazıda, ilk başta mürekkepli kalem kullanmaları gerekmez. Öncelikle tebeşir ve kurşun kalem ile yazma öğretilir. Güzel yazı ve meşk sonra gösterileceği için, talebenin yazdıkları asıllarına azıcık benzer ise ve noktaları tamamsa fazlasına bakılmamalıdır.
4. Alfabe gösterilirken yalnız elif, be, te, dal, nun diye isimlerini söylemekle yetinmemeli, mutlaka her harfin sedasını (savtını) da öğretmelidir. Harflerin ünlü ile okunuşlarını bilen talebe gördüğünü daha rahat okur ve yazar (Gaspirinski 1898: 13).

Gaspıralı İsmail Bey, alfabe öğretiminde özellikle talebenin manasını bildiği kelimelerden başlanmasını, manası bilinmeyen kelimeler gösterildiği zaman

neyi ifade ettiğinin geniş bir şekilde anlatılmasını ister (Gaspırski 1898: 4).

4.5. Yazı Öğretimi

Gaspıralı İsmail Bey'e göre ilk dersten itibaren çocuğu hem okumaya hem de yazmaya başlatmalıdır. Çünkü okuma yazmaya, yazma da okumaya yardımcı olur (Gaspırski 1894: 3). İlk başlarda yazının düzgün olması gerekmez. Zira çocuk nasıl yazarsa yazsın önemli değildir. Ancak çocuğun okuduğunu anlama ve yazdığını meleke hâline getirmesine gayret edilmelidir.

Okula yeni başlayan çocuklara harfleri öğretildikten sonra tahtaya kaldırılarak tebeşir ile yazı talimi yaptırılır. Daha sonra kurşun kalem ile defterlerine bu harfleri yazması istenir. Yazı öğretiminin bu ilk safhasında harflere ait noktaların eksiksiz yazılmasına özen gösterilir, güzel yazı ve meşk daha sonra gösterilmelidir.

Talebelere birkaç ders sonra ezberden yazı yazdırılmaya geçilmelidir. Muallim, sınıftaki talebelere birini tahtaya kaldırıp ezbere söyleyeceği bir kelimeyi yazmasını ister. Sınıftaki diğer talebeler de onu izler. Şayet yanlış yazarsa, öğretmen diğer talebelere sorar. Çocukları hiçbir kelimeyi doğru yazamazsa muallim kendi yazar.

Ezber yazı, meleke kazanmak ve okumayı kuvvetlendirmek için en önemli vasıta. Bir beyiti ezber yazdırmak, kitaba bakarak on beyit yazdırmaktan daha faydalıdır. Elifbanın on ikinci dersinden sonra bir-iki satırlık ibareler ezberden yazdırılır. Türkçe alfabe bittikten sonra ise beş-on satırlık metinler ezberden yazdırılır. Ezberden yazılmış bir metni muallim kontrol ederken bir talebenin yanlışını diğer talebe sormalı, o da bilemezse başka bir talebe sormalıdır. Hiç kimse bilemezse doğrusunu kendi yazmalıdır.

Güzel yazı öğretiminde kara boya ile basılmış alıştırma kullanılmıdır. Talebe mavi boya ile basmaların üzerinden geçerek, elini ve gözünü yazıya alıştıtır. Böylece kısa zamanda zahmet çekmeden güzel yazı yazmasını öğrenir. Talebe ilk başta sülüs, yani kalın yazı yazdırılmalı, eli alıştıktan sonra ufak yazılar yazdırılmalıdır (Gaspırski 1898: 21-25).

Eskiden güzel yazı öğretiminde muallimin önceden hazırladığı yazı örneklerine bakılarak kâğıda yazılırdı. Gaspıralı İsmail Bey, okuma bilip de yazma bilmeyeni bir kollu adam, bir kanatlı kuşa benzeterek yazmanın insan hayatında çok önemli bir yeri olduğunu vurgular.

5. Sonuç

Rusya Türkleri, Osmanlı devletini ikinci vatan olarak görür. Bilhassa buralardan İstanbul'a devamlı geliş gidişler olur. Bu geliş gidişler Rusya Türklerinin İstanbul'daki gelişmelerinden haberdar olmasını sağlar. Osmanlı Devleti'ndeki siyasî, ilmî ve fikrî

hareketler yakından takip edildiği gibi, yayınlanan eserler de Rusya Türkleri tarafından okunur ve kendi yurtlarında da yayınlanır.

Rusya Türklerinin aydın simalarından olan Gaspıralı İsmail Bey de Osmanlı ülkesindeki gelişmeleri yolundan takip eder. Doğu, kuzey ve Batı Türklüğünün yetiştirdiği âlim kişileri iyi okumuş, feyz almış bazıları ile bizzat tanışmıştır.

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren başta Kırım olmak üzere zamanla bütün Türk Dünyasında geleneksel sıbyan mekteplerinin yanı sıra Usul-i Cedit mektebi adıyla yeni ilkokullar açılmaya başlar. Usul-i Cedit, özellikle ilköğretimde ders araç, gereç ve yöntemleri konusunda yenileşmeler, geleneksel öğretim yöntemlerinin bırakılıp, yeni öğretim yöntemlerinin uygulanması ve özellikle de alfabe öğretiminde tehecâ metodunun terk edilerek savfî metodun uygulanması demektir.

Gaspıralı İsmail Bey, sıbyan mekteplerinde Usul-i cedide göre eğitim ve öğretimin nasıl yapılacağını göstermek üzere 1898 yılında Rehber-i Muallimîn adlı eserini yayınlarlar. Eserinde, okul yönetimi, ders programları, alfabe öğretimi, dilde sadeleşme isteği, kız çocuklarının okutulması hakkındaki görüşlerini dile getirir. Böylece Rusya Türkleri içerisinde sıbyan mekteplerinde Usul-i Cedit hareketini başlatan ilk eğitimci olma unvanını elde eder. O, Yaşadığı çağa yenilikçi fikirleri ile yön vermiş, açmış olduğu mekteplerde birçok talebe yetiştirmiş seçkin bir şahsiyettir. Onu anlamadan, onun fikirlerini bilmeden Usul-i Cedit hareketini ve bu hareketin mahiyetini kavramanın imkanı yoktur. Gaspıralı İsmail Beyin ortaya koyduğu bu metotla yapılan eğitim sonunda Usul-i Cedit mekteplerinin sayısı hızla artmış ve Türk dünyasında yeni bir dönem başlamıştır.

Kaynaklar

- DEVLET Nadir (1995) "Cedîdcilik Hareketi", Tarih ve Medeniyet Dergisi, Sayı 15, Mayıs.
- ERTEM İnci (1991) "Dedem, İsmail Gaspıralı", Türk Kültürü, Sayı 337-338, Mayıs-Haziran.
- GASPRİNSKİ İsmail (1894) *Hace-i Sıbyan*, Bahçesaray.
- GASPRİNSKİ İsmail (1898) *Rehber-i Muallimîn*, Bahçesaray.
- GASPRİNSKİ İsmail (1912) "Türk Yurdcularına", *Türk Yurdu*, Cilt I, Sayı 7, Şubat.
- GEORGEON François (1996) *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura(1876-1935)*, Çev. Alev ER, Ankara.
- GÖKGÖZ Saim Selenga (2008) "Sovyet Karşısı Azerbaycan Türk Siyasî Muhacir Neşriyatında "Türk inkilâbı" Yeni Kafkasya ve Resulzâde Mehmet Emin" *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 7-46. http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/V-1_Mart2008/265_3_MTAD_5-1_SSGokgoz_7-46.pdf
- HABLEMİTOĞLU Necip (1997) *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*, Ankara.
- HAYİT Baymirza (1987) *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*, İstanbul.
- HAYİT Baymirza (1995) *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara.
- KAFALI Sevgi, (1991) "İsmail Beğ Gaspıralı'nın Fikir Dünyası ve Batı Türklüğü", *Türk Kültürü*,

Sayı 337-338, Mayıs-Haziran.

KIRIMER Cafer Seydahmet (1934) *Gaspıralı İsmail Bey*, İstanbul.

KIRIMLI Hakan (1996) *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, Ankara.

KOÇAR Çağatay (1985) "Türkistan'da Ceditçilik Hareketinin Başlaması", *Türk Kültürü*, Sayı 269, Eylül.

KURAT Akdes Nimet (1966) "Kazan Türklerinin Medenî Uyanış Devri", *DTCF Dergisi*, Cilt XXIV, Sayı 3-4, Temmuz-Aralık.

SARAY Mehmet (1993) *Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İstanbul.

TAYMAS Abdullah Battal (1998) *Kazan Türkleri*, Ankara.

ÜLKÜSAL Müstecib (1991) "Büyük Düşünür ve Öğretmen Gaspıralı İsmail Bey", *Türk Kültürü*, Sayı 337-338, Mayıs-Haziran.

YARKIN İbrahim, (1964), "Türkistan'ın Eğitim ve Kültür İşlerine Bir Bakış", *Türk Kültürü*, Sayı 18, Nisan.

Fahri Temizyürek

Doç.Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Ü. Gazi Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi Bölümü öğretim üyesi.

Adres: Gazi Üniversitesi Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Beşevler/TÜRKİYE

E-posta: fahri@gazi.edu.tr

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 17 Aralık 2014

Yayına kabul edildiği tarih: 4 Şubat 2015

E-yayın tarihi: 19 Mayıs 2015

Çıktı sayfa sayısı: 17

Kaynak sayısı: 19